

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसको कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थीको उपस्थिति कम हुनुको
कारण सम्बन्धी अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेल, खोटाङ
अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिको आयोजनामा आधारित
रही तयार पारिएको दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसको अनुसन्धान

अनुसन्धान कर्ता
उप-प्राध्यापक श्री लिला बहादुर खत्री

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस
अनुसन्धान व्यवस्थापन समिति
दिक्तेल, खोटाङ

२०८२

स्वीकृति पत्र

यस दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेल खोटाङको अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिद्वारा निर्देशित तथा छनोट गरिएको 'दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेलमा कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थीको उपस्थिति कम हुनु' भन्ने शीर्षकमा यस दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसको उप-प्राध्यापकको संलग्नतामा तयार पारिएका कारण अनुसन्धान प्रस्ताव यस दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेल खोटाङको अनुसन्धान व्यवस्थापन समिति समक्ष स्वीकृतिका लागि पेश गर्दछु ।

अनुसन्धान कर्ता

उप-प्राध्यापक श्री लिला बहादुर खत्री

संयोजक एवं क्याम्पस प्रमुख श्री कृष्ण बहादुर राई

अनुसन्धान व्यवस्थापन समिति

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस

कृतज्ञता ज्ञापन (Acknowledgement)

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट संबन्धन प्राप्त दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेलको कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थीको उपस्थिति कम हुनुको कारणको अध्ययन दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिको आयोजनामा आधारित अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

खोटाङ जिल्लाको उच्च शैक्षिक संस्थाहरूमा सबैभन्दा पुरानो, धेरै शैक्षिक कार्यक्रमहरू संचालन भइरहेको विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट गुणस्तर सुनिश्चितता प्रत्यायन प्रमाण-पत्र प्राप्त दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसका प्राध्यापक तथा

विद्यार्थीहरू समेतलाई अनुसन्धानको माध्यमबाट विषयवस्तुको ज्ञान प्रदान गर्नु एक महत्त्वपूर्ण विधिको रूपमा प्रयोग गरी अनुसन्धानमा लाग्न उत्प्रेरित गर्ने गरिन्छ, सोही अनुरूप यस क्याम्पसको अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिका संयोजक अति आदरणीय व्यक्तित्व क्याम्पस प्रमुख सह-प्राध्यापक श्री कृष्ण बहादुर राईप्रति हार्दिक आभार एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस अवसरबाट लाभान्वित गराइदिनु हुने सहायक क्याम्पस प्रमुख श्री हर्कवीर राई अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिका सम्पूर्ण सदस्यज्यूहरू भाषा सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने यस क्याम्पसका सह प्राध्यापक श्री धनकर्ण श्रेष्ठ, सह-प्राध्यापक श्री रामप्रसाद राई, सहायक प्राध्यापक श्री नईन्द्र कुमार खत्री, प्राध्यापक सरहरू, उक्त अनुसन्धानलाई मूर्त रूप दिन सहयोग पुर्याउनुहुने उत्तरदाता, विद्यार्थी, कर्मचारी तथा अभिभावक साथै कम्प्युटर सेटिङ लगायतका कार्यमा सहयोग गर्नुहुने लगायत सम्पूर्ण सरोकारवाला व्यक्तिहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अध्ययनको सार

यो अनुसन्धान दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसका कुल ८०१ विद्यार्थीमध्ये औसत ३६% मात्र नियमित कक्षामा उपस्थित हुने समस्या पहिचान गर्नका लागि परिमाणात्मक ढाँचामा तयार गरिएको छ । नमूना चयनमा १९० विद्यार्थी (कुलको लगभग २३.७%) लाई समावेश गरिएको छ । मुख्य कारणहरूमा घरायसी काम (५२.०८%), यातायात समस्या (२१.९१%), पार्ट-टाइम जागिर (२०.५४%) देखिएका छन् । समय तालिका मध्यम (८९.०४%), शिक्षण सिकाइ उपयुक्त (८९.०४%), भौतिक संरचना राम्रो (७३.९७%) रहे पनि नियम पालन मध्यम (६०.२७%), पारिवारिक दबाव न्यून (७२.०७% कहिल्यै नहुने) र वैदेशिक रोजगारीको अलिकति प्रभाव (७५.३४%) देखिएको छ । अतिरिक्त क्रियाकलापले उपस्थिति बढाउने (५४.६५%) र क्याम्पसले कडा नियम लागू गर्नुपर्ने (५१.५७%) सुझाव प्राप्त भएको छ ।

क्याम्पसको वार्षिक प्रतिवेदन (२०८०/८१) अनुसार कुल विद्यार्थी संख्या घट्दो क्रममा छ (८९३, ६६८ बाट ८०१ सम्म) र विश्वविद्यालय अनुदान आयोग (UGC) बाट सन् २०२४ मा QAA प्रत्यायन प्राप्त गरिसकेको यस क्याम्पसमा गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधारको कमीले पनि उपस्थिति प्रभावित भएको देखिन्छ । निष्कर्ष स्वरूप घरायसी काम र आर्थिक दबाव मुख्य समस्या हुन् भने सुझावमा कडा नियम, रोचक पढाइ र सुविधा विस्तार आवश्यक छ ।

विषयक्रम

अध्याय : एक (Chapter : One).....	6
१. परिचय (Introduction)	6
१.१, अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the study)	6
१.२, समस्या कथन (Statement of the problem):	7
१.३, उद्देश्य (Objectives):	7
१.४, अध्ययनका सीमाहरू (Limitation of the study):	8
१.५, अध्ययनको सान्दर्भिकता	8
१.६, अध्ययनको महत्त्व.....	9
अध्याय : दुई (Chapter: Two).....	10
२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the related literature).....	10
अध्याय : तिन (Chapter -3)	12
३. अनुसन्धान पद्धति (Research Methodology).....	12
३.१ अनुसन्धान विधि (Research Method)	12
३.२ अनुसन्धान ढाँचा (Research Design)	12
३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू (Data Sources)	12
३.४ अध्ययनको जनसंख्या (Study Population).....	13
३.५ नमूना छनौट प्रक्रिया (Sampling Procedure).....	13
३.६ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू (Tools of data collection).....	13
३.६.१ अन्तर्वार्ता सूची (Interview List)	13
३.६.२ अवलोकन फारम /फिल्ड नोट (Observation Form/Field Note)	13
३.६.३ अभिलेख विश्लेषण (Record Analysis)	13
३.७ तथ्याङ्क संकलनका साधनको विश्वसनीयता एवं वैधता (Validity and reliability of data collection tools)	13
३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया र व्याख्या (Data analysis procedure and description)	14
अध्याय : चार (Chapter : Four).....	15
४. तथ्याङ्कको विश्लेषण	15
अध्याय -पाँच (Chapter Five)	28
५.सारांस निष्कर्ष तथा सुझाव	28
५.१ सारांस	28
५.२ निष्कर्ष.....	28
५.३ सुझाव	28
सन्दर्भ सामग्री.....	29
कार्यतालिका	30

अध्याय : एक (Chapter : One)

१. परिचय (Introduction)

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस (Diktell Multiple Campus – DMC), खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल रूपकोट मझुवागढी नगरपालिकामा अवस्थित, नेपालको पूर्वी पहाडी क्षेत्रको प्रमुख शैक्षिक संस्था हो। यो क्याम्पस वि.सं २०३७ (सन् १९८०) मा स्थापित भएको हो र त्रिभुवन विश्वविद्यालय (TU) सँग सम्बद्ध छ। यो जिल्लाको पहिलो सामुदायिक क्याम्पस हो जुन शिक्षकहरू, सामाजिक कार्यकर्ताहरू, अभिभावकहरू र राजनीतिक व्यक्तित्वहरूको संयुक्त प्रयासबाट स्थापना भएको थियो। क्याम्पसले स्नातक तहमा BA, BEd, BBS र स्नातकोत्तर तहमा MA (नेपाली र समाजशास्त्र) तथा MEd (नेपाली र EPM) कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दछ, जुन सेमेस्टर प्रणालीमा आधारित छन्। क्याम्पसले विश्वविद्यालय अनुदान आयोग (UGC) नेपालबाट सन् २०२४ मा Quality Assurance and Accreditation (QAA) प्रमाणीकरण प्राप्त गरेको छ, जसले यसको शैक्षिक गुणस्तर, पूर्वाधार र व्यवस्थापनलाई प्रमाणित गर्दछ। यसबाहेक, QIE (Quality Improvement and Enhancement) कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ, जसले QAA प्राप्त संस्थाहरूमा निरन्तर गुणस्तर सुधारमा केन्द्रित हुन्छ। UGC को नीति अनुसार, QIE ले संस्थागत क्षमता विकास, विद्यार्थी-केन्द्रित शिक्षण र पूर्वाधार सुधारलाई प्रोत्साहन दिन्छ।

हाल क्याम्पसमा ८०१ विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन्, जसमध्ये केही स्थानीय तथा अधिकांश आसपासका पालिकाहरूबाट आउँछन्। यसमा २८ प्राध्यापकहरू कार्यरत छन्, जसले विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई सन्तुलित बनाउँछ। पूर्वाधारको रूपमा उपयुक्त लाइब्रेरी (हजारौं पुस्तकहरू सहित), कम्प्युटर ल्याब (६० भन्दा बढी कम्प्युटरहरू), १६ प्रोजेक्टरहरू, CCTV निगरानी, तथा प्राविधिक र प्रयोगात्मक विषयहरूका लागि सुविधायुक्त ब्लकहरू छन्। यी पूर्वाधारहरूले क्याम्पसलाई आधुनिक बनाएका छन्, तर पनि विद्यार्थीहरूको दैनिक उपस्थिति न्यून रहेको समस्या विद्यमान छ। यो समस्या QIE कार्यक्रमको लक्ष्यसँग विपरित छ, जसले विद्यार्थी सहभागिता र गुणस्तरलाई जोड दिन्छ। यो अध्ययनले उक्त समस्याको वैज्ञानिक विश्लेषण गरी समाधानका उपायहरू सुझाव दिनेछ, जसले क्याम्पसको समग्र विकासमा योगदान पुर्याउँछ।

१.१, अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the study)

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस (त्रिभुवन विश्वविद्यालयसँग सम्बद्ध) खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल रूपकोट मझुवागढी नगरपालिकामा अवस्थित नेपालको पूर्वी पहाडी क्षेत्रको प्रमुख सामुदायिक शैक्षिक संस्था हो। यो क्याम्पस वि.सं २०३७ सालमा शिक्षक, सामाजिक कार्यकर्ता, अभिभावक र राजनीतिक व्यक्तित्वहरूको संयुक्त प्रयासबाट स्थापित भएको थियो। यसले स्नातक तहमा बि.एड., बि.ए. र बि.बि.एस. तथा स्नातकोत्तर तहमा एम.ए. (नेपाली र समाजशास्त्र) र एम.एड. (नेपाली र इपिएम) कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछ। हाल क्याम्पसमा कुल ८०१ विद्यार्थी अध्ययनरत छन् भने २८ प्राध्यापक कार्यरत छन्। भौतिक पूर्वाधारका रूपमा हजारौं पुस्तक भएको लाइब्रेरी, ६० भन्दा बढी कम्प्युटर भएको कम्प्युटर ल्याब, १६ प्रोजेक्टर, सिसिटिभी निगरानी र प्राविधिक विषयका लागि समर्पित ब्लकहरू उपलब्ध छन्। विश्वविद्यालय अनुदान आयोग (यूजीसी) बाट सन् २०२४ मा QAA (Quality Assurance and Accreditation)

प्रमाणीकरण प्राप्त गरेको यो क्याम्पसले निरन्तर गुणस्तर सुधार कार्यक्रम (QAC) सञ्चालन गरिरहेको छ । तर, क्याम्पसको वार्षिक प्रतिवेदन (२०८०/८१) अनुसार विद्यार्थी संख्या घट्दो क्रममा छ (८९३ बाट ६६८ हुँदै ८०१ मा) र औसत नियमित कक्षा उपस्थिति मात्र ३६% रहेको छ । उपलब्ध सुविधा र QAA प्रमाणीकरणका बावजुद उपस्थिति न्यून रहनुले शिक्षण-सिकाइ प्रक्रिया, विद्यार्थी उपलब्धि र क्याम्पसको समग्र गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ । यो अध्ययनले उक्त समस्या र कारणहरूको वैज्ञानिक पहिचान गर्नका लागि परिमाणात्मक ढाँचामा तयार पारिएको हो ।

१.२, समस्या कथन (Statement of the problem):

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा उपलब्ध सुविधाहरू र QAA/QIE जस्ता गुणस्तर प्रमाणीकरणका बावजुद विद्यार्थीहरूको दैनिक उपस्थिति ३६% भन्दा कम रहेको देखिन्छ । यसले शिक्षण प्रक्रियालाई प्रभावित पार्छ, जसबाट विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि घट्छ, परीक्षा परिणाम खस्किन्छ र क्याम्पसको प्रतिष्ठा प्रभावित हुन्छ । सम्भावित कारणहरूमा शिक्षण विधि, यातायात समस्या, आर्थिक कठिनाइहरू, व्यक्तिगत कारणहरू (जस्तै कृषि कार्य वा रोजगारी), तथा क्याम्पसको आन्तरिक व्यवस्थापन सम्बन्धी मुद्दाहरू हुन सक्छन् । यस समस्याको पहिचान नगरी QIE कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्भव छैन । यो अध्ययनले कारणहरूको गहन विश्लेषण गरी न्यूनीकरणका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्दछ, जसले विद्यार्थी सहभागितालाई बढाउँछ ।

१.३, उद्देश्य (Objectives):

मुख्य उद्देश्य:

मुख्य उद्देश्य: दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा विद्यार्थीहरूको दैनिक उपस्थिति न्यून हुनुको प्रमुख कारणहरू पहिचान गरी समस्या न्यूनीकरणका व्यावहारिक उपायहरू सुझाव दिनु ।

विशिष्ट उद्देश्यहरू:

- ❖ उपस्थिति प्रभावित गर्ने विभिन्न कारक (यातायात, घरायसी काम, जागिर, समय तालिका, कक्षा शिक्षण, भौतिक संरचना, नियम, पारिवारिक दबाव, वैदेशिक रोजगारी, अतिरिक्त क्रियाकलाप) को विश्लेषण गर्नु
- ❖ क्याम्पसले उपस्थिति बढाउन गर्नुपर्ने कार्य पहिचान गर्नु
- ❖ विद्यार्थीको बसोबास र आर्थिक अवस्थाको प्रभाव अध्ययन गर्नु
- ❖ UGC र क्याम्पस प्रतिवेदनबाट थप तथ्याङ्क समावेश गरी समग्र सिफारिस दिनु
- ❖ विद्यार्थीहरूको उपस्थिति प्रभावित गर्ने आन्तरिक (कक्षा शिक्षण गुणस्तर, सुविधा) र बाह्य (यातायात, आर्थिक) कारकहरूको मूल्याङ्कन गर्नु
- ❖ प्राध्यापकहरू र विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त डाटाको आधारमा सांख्यिकीय विश्लेषण गर्नु

- ❖ QIE कार्यक्रमसँग जोडेर गुणस्तर सुधारका सिफारिसहरू तयार गर्नु
- ❖ उपस्थिति बढाउने नीति तथा कार्यक्रमहरूको सुझाव दिनु

नेपालको उच्च शिक्षामा विद्यार्थी उपस्थिति न्यूनताको समस्या सामान्य छ । UGC को QAA रिपोर्टहरू अनुसार, ग्रामीण क्षेत्रका क्याम्पसहरूमा यातायात, आर्थिक असमानता र शिक्षण गुणस्तर प्रमुख कारणहरू हुन् । उदाहरणका लागि, त्रिभुवन विश्वविद्यालयको अध्ययनहरूले देखाउँछन् कि ४०% विद्यार्थीहरूले व्यक्तिगत समस्याका कारण कक्षा छुटाउँछन् । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा, UNESCO को रिपोर्टहरूले सुझाव दिन्छन् कि मिश्रित शिक्षण (Online/ Offline) ले उपस्थिति बढाउँछ । यो अध्ययनले यी सन्दर्भहरूलाई स्थानीय सन्दर्भमा लागू गर्दछ ।

१.४, अध्ययनका सीमाहरू (Limitation of the study):

निश्चित सीमाभन्दा बाहिर गएर गरिएको अनुसन्धान वा कुनै पनि कार्य उद्देश्य विहीन हुने गर्दछ । त्यस कारणले यस अनुसन्धान कार्यलाई उपयुक्त सन्दर्भमूलक बनाउनका लागि केही निश्चित सीमाहरू निर्धारण गरिएका छन् । सीमित समय, स्रोत तथा साधनले गर्दा प्रस्तुत अनुसन्धानलाई निम्न अनुसार सीमित गरिएको छ : यो अनुसन्धान खोटाङ जिल्ला दिक्तेल रुपाकोट मझुवागढी नगरपालिका वडा नं. २ को दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेलमा मात्र सीमित रहेको छ । यो अनुसन्धान शैक्षिक सत्र २०८१/०८२ का विद्यार्थीहरूलाई मात्र समेटिएको छ । दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस दिक्तेलमा अध्ययनरत सबै तहका विद्यार्थीहरूलाई समेटिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धानले गुणात्मक पक्ष भन्दा परिमाणात्मक पक्षलाई बढी जोड दिएको छ । यस अनुसन्धानले अन्य जिल्लाका विभिन्न क्याम्पसका विद्यार्थी संख्यासँग तुलनात्मक अध्ययन गरिने छ ।

१.५, अध्ययनको सान्दर्भिकता

नेपालको उच्च शिक्षामा विद्यार्थी उपस्थिति न्यूनता ग्रामीण तथा सामुदायिक क्याम्पसहरूमा व्यापक समस्या हो । यूजीसीको QAA रिपोर्ट तथा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका अध्ययनहरूले देखाए अनुसार ग्रामीण क्षेत्रका क्याम्पसहरूमा यातायात, आर्थिक असमानता, घरेलु जिम्मेवारी र शिक्षण गुणस्तरका कारण ४०% भन्दा बढी विद्यार्थी कक्षा छुटाउने गर्छन् । दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस QAA प्राप्त गरेर गुणस्तर प्रमाणीकरणको मार्गमा अघि बढिरहेको अवस्थामा उपस्थिति मात्र ३६% रहनु QAC कार्यक्रमको लक्ष्य (विद्यार्थी-केन्द्रित शिक्षण, सहभागिता र पूर्वाधार सुधार) सँग प्रत्यक्ष रूपमा विरोधाभासी छ । यो अध्ययनले स्थानीय सन्दर्भ (खोटाङको ग्रामीणता, वैदेशिक रोजगारीको प्रभाव, घरायसी काम र यातायात समस्या) मा QAA मापदण्डलाई जोडेर कारण पहिचान गर्ने छ । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा पनि मिश्रित शिक्षण (Blended Learning) र अतिरिक्त क्रियाकलापले उपस्थिति बढाउने देखिएको सन्दर्भलाई स्थानीय रूपमा लागू गर्न यो अध्ययन अत्यन्त सान्दर्भिक छ । यसले क्याम्पसको वार्षिक प्रतिवेदन, यूजीसी अनुदान र QAA निरन्तर सुधार कार्यक्रमसँग प्रत्यक्ष जोडिन्छ ।

१.६, अध्ययनको महत्त्व

यो अध्ययनले दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसको वर्तमान समस्या (३६% उपस्थिति र घट्दो विद्यार्थी संख्या) लाई वैज्ञानिक रूपमा विश्लेषण गरी व्यावहारिक समाधान सुझाव दिनेछ। यसको महत्त्व निम्नानुसार छः

- शैक्षिक गुणस्तर सुधार : QAA प्रमाणीकरण प्राप्त क्याम्पसमा उपस्थिति बढाउँदा शिक्षण-सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ, परीक्षा परिणाम सुधारिन्छ र क्याम्पसको प्रतिष्ठा बढ्छ ।
- विद्यार्थी सहभागिता र ड्रपआउट न्यूनीकरण : घरायसी काम (५२.०८%), यातायात (२१.९१%) र पार्ट-टाइम जागिर (२०.५४%) जस्ता मुख्य कारण पहिचान गरी कडा नियम, रोचक शिक्षण, छात्रवृत्ति र होस्टेल सुविधा विस्तारका सिफारिस गर्न सकिन्छ ।
- संस्थागत विकास : क्याम्पसको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार घट्दो भर्ना र QAA मापदण्ड कायम राख्न यो अध्ययनले नीति तथा कार्यक्रम निर्माणमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ ।
- राष्ट्रिय सन्दर्भमा योगदान : नेपालका अन्य ग्रामीण क्याम्पसहरूका लागि मोडेलको रूपमा काम गर्न सक्छ र यूजीसीको QAA तथा विद्यार्थी-केन्द्रित शिक्षा नीतिलाई स्थानीय स्तरमा लागू गर्न मद्दत पुग्छ ।

समग्रमा, यो अध्ययनले दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने, विद्यार्थी संख्या बढाउने र QAA मापदण्डलाई व्यावहारिक रूपमा कार्यान्वयन गर्ने दिशामा महत्त्वपूर्ण योगदान दिने छ ।

अध्याय : दुई (Chapter: Two)

२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the related literature)

कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई सार्थक बनाउनका लागि त्यससँग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि निम्न अनुसारको साहित्यको पुनरावलोकन गरिएको छ :

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा विद्यार्थी उपस्थिति न्यून हुनुको कारण सम्बन्धी अध्ययनलाई सैद्धान्तिक तथा अनुभवजन्य आधार प्रदान गर्न पूर्व साहित्यको समीक्षा गरिएको छ । यस पुनरावलोकनमा प्रमुख सन्दर्भ सामग्री अध्ययन गरी तिनका निष्कर्षहरूलाई दिक्तेल क्याम्पसको स्थलगत तथ्याङ्क (घरायसी काम ५२.०८%, यातायात २१.९१%, पार्ट-टाइम जागिर २०.५४%) सँग जोडेर विश्लेषण गरिएको छ । समीक्षाले सैद्धान्तिक ढाँचा (Bean & Metzner, Tinto) र नेपालका विश्वविद्यालय स्तरीय अध्ययनहरूलाई समेट्छ, जसले ग्रामीण/सामुदायिक क्याम्पसमा बाह्य पर्यावरणीय तथा संस्थागत कारक मुख्य समस्या रहेको देखाउँछ ।

Bean / Metzner (१९८५) को Nontraditional Undergraduate Student Attrition मोडेलले गैर-परम्परागत विद्यार्थी (ग्रामीण, कम आय, काम/घरायसी दायित्व भएको) मा बाह्य कारक (परिवार, आर्थिक दबाव, यातायात, जागिर) ले उपस्थिति र ड्रपआउट बढाउने उल्लेख गर्दछ । यस मोडेल अनुसार आधारभूत आवश्यकता (आर्थिक/घरेलु) पूरा नभए उच्च शिक्षामा ध्यान दिन नसकिने हुन्छ । दिक्तेलको तथ्याङ्कसँग यो पूर्ण मेल खान्छ-८४.२१% विद्यार्थी आफ्नै घरबाट आउने र निम्न/मध्यम आर्थिक अवस्था (९७.३७%) ले यातायात तथा घरायसी कामलाई मुख्य कारक बनाएको छ (Bean & Metzner, 1985) ।

Tinto (१९९३) को Student Integration Theory ले शैक्षिक एकीकरण (शिक्षण प्रभावकारीता, कक्षा रोचकता) र सामाजिक एकीकरण (नियम, अतिरिक्त क्रियाकलाप, भौतिक संरचना) ले विद्यार्थीलाई क्याम्पससँग जोड्ने र उपस्थिति बढाउने बताउँछ । दिक्तेलमा समय तालिका मध्यम (८९.०४%), शिक्षण उपयुक्त (८९.०४%) देखिए पनि नियम पालन मध्यम (६०.२७%) र अतिरिक्त क्रियाकलाप बढाउने सुझाव (५४.६५%) ले Tinto को सामाजिक एकीकरण अभाव देखाउँछ । कडा नियम सुझाव (५१.५७%) ले संस्थागत प्रतिबद्धता कमजोर रहेको संकेत गर्दछ (Tinto, 1993) ।

खनाल (२०१९) को Tribhuvan University Journal मा प्रकाशित अध्ययन (Mid-Western University मा १७२ विद्यार्थी) ले विश्वविद्यालय सम्बन्धी कारक (५८.१८%) लाई मुख्य कारण मानेको छ-कक्षा कोठा अभाव, पुस्तकालय/क्यान्टिन/शौचालय कमी, प्रशासनिक कमजोरी । घर सम्बन्धी (३२.१२%) मा कृषि कार्य उल्लेख छ । दिक्तेलको घरायसी काम (५२.०८%) र भौतिक संरचना राम्रो तर कोठा अपर्याप्त (क्याम्पस प्रतिवेदन) सँग यो मिल्दोजुल्दो छ । खनालले उपस्थिति र शैक्षिक उपलब्धिबीच सकारात्मक सम्बन्ध पाएका छन् (खनाल, २०१९) ।

सुवेदी र ढकाल (२०२५) ले Mid-West University को Sociology कार्यक्रममा गरेको अध्ययनमा व्यक्तिगत व्यापार/जागिर (५२.४%), घरेलु जिम्मेवारी (२३.८%), आर्थिक कठिनाइ र पार्ट-टाइम जागिर (७१.४%) लाई प्रमुख बाधा मानेका छन् । संस्थागत रूपमा अनुपयुक्त तालिका, अतिरिक्त क्रियाकलाप अभाव र भौतिक पूर्वाधार कमजोर देखाएका छन् । दिक्तेलको जागिर (२०.५४%) र यातायात समस्या यो अध्ययनसँग ठ्याक्कै मेल खान्छ । उनीहरूले ८०% उपस्थिति नीति प्रभावकारी नभएको र कडा कार्यान्वयन आवश्यक रहेको सुझाएका छन् (सुवेदी र ढकाल, २०२५) ।

सिंह (२०२२) को Tribhuvan University सन्दर्भको MBS विद्यार्थी अध्ययनले विश्वविद्यालय सम्बन्धी कारक (कक्षा नियमितता, पूर्वाधार) लाई मुख्य कारण ठानेको छ जसले शैक्षिक उपलब्धि घटाउँछ । यसले दिक्तेलको घट्दो विद्यार्थी संख्या (८९३ → ६६८, क्याम्पस प्रतिवेदन २०८०/८१) र QAA प्रमाणीकरण प्राप्त भए पनि उपस्थिति ३६% मात्र रहेको वास्तविकतालाई समर्थन गर्दछ (सिंह, २०२२) ।

ढकाल (२०२५) ले Tribhuvan University मा विद्यार्थी संख्या घट्नुको कारण Key Partners, Revenue Streams, Cost Structure र Value Proposition को अभाव औल्याएका छन् । यस क्याम्पसले QAA (२०२४) र UGC अनुदान प्राप्त गरे पनि पूर्वाधार (२३ कक्षा कोठा मात्र) र छात्रवृत्ति/होस्टेल कमीले Value Proposition कमजोर बनाएको छ । (ढकाल, २०२५) ।

Bhattarai (२०२०) को नेपाल सन्दर्भको अध्ययन (यद्यपि विद्यालय स्तर) ले दूरी, भाइबहिनी संख्या, यातायात र आर्थिक अवस्थाले उपस्थिति घटाउने देखाएको छ । दिक्तेलका ८४.२१% घरबाट आउने विद्यार्थीमा यातायात समस्या (२१.९१%) ले यो कारक पुष्टि गर्दछ । UGC को QAA नीति (२०२४) ले पूर्वाधार र विद्यार्थी-केन्द्रित शिक्षणलाई जोड दिए पनि कार्यान्वयन अभावले समस्या कायम रहेको देखिन्छ (भट्टराई, २०२० UGC QAA Guidelines) ।

यी सन्दर्भहरूले देखाउँछन् कि नेपालका ग्रामीण/सामुदायिक क्याम्पसमा घरेलु-आर्थिक बाह्य कारक (Bean & Metzner) र संस्थागत एकीकरण अभाव (Tinto) मुख्य समस्या हुन् । यस अध्ययनले यिनै सिद्धान्तहरूलाई स्थानीय सन्दर्भ (खोटाङको ग्रामीणता, वैदेशिक रोजगारी प्रभाव) मा लागू गर्दै QAA प्राप्त क्याम्पसको विशिष्टता थपेको छ । पूर्व साहित्यमा राष्ट्रिय स्तरका अध्ययन भए पनि दिक्तेल जस्ता सानो जिल्ला क्याम्पसमा फोकस कम छ—यो अध्ययनले त्यो खाली ठाउँ भर्ने अवसर प्रदान गर्दछ ।

अध्याय : तिन (Chapter -3)

३. अनुसन्धान पद्धति (Research Methodology)

३.१ अनुसन्धान विधि (Research Method)

अध्ययन विधि अन्तर्गत अनुसन्धानलाई सजिलो एवं प्रभावकारी र उपलब्धिमूलक बनाउन विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ। खास गरेर अध्ययन विधि भित्र अनुसन्धानका प्रक्रियाहरू समेत पर्दछन्। जस्तो सुरुदेखि अन्तिमसम्म गरिने क्रियाकलापहरू अध्ययन विधि भित्रै समावेश गरिएका हुन्छन्। अध्ययन विधिमा विशेष गरी तथ्याङ्कका स्रोतहरू, अनुसन्धान ढाँचा निर्धारण प्रक्रिया, तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण प्रक्रिया समय तालिका तथा लागत तालिका आदि समावेश गर्न सकिन्छ। कुनै पनि अध्ययनमा खास दुईवटा विधिहरूलाई प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ। जुन अवलोकनात्मक तथा प्रयोगात्मक जसमध्ये यो अध्ययन अवलोकन विधिको प्रयोग गरी यस क्याम्पससँग जिम्मेवार व्यक्ति, विद्यार्थी, प्राध्यापक, कर्मचारी, अभिभावक तथा सरोकारवाला बीच सोधपुछ, प्रश्नावली, अन्तर्क्रिया गरी परिमाणात्मक तथा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरी प्रश्नावली, छलफल एवं अवलोकनको माध्यमबाट अध्ययन गरिएको छ। यो परिमाणात्मक अनुसन्धान हो। कुल जनसंख्या ८०१ बाट १९० विद्यार्थी (२३.७%) लाई नमुना (stratified random sampling) रूपमा चयन गरियो। प्रश्नावली (closed-ended) मार्फत तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो। UGC को EMIS र क्याम्पस वार्षिक प्रतिवेदन (२०७९/८० र २०८०/८१) बाट द्वितीयक तथ्याङ्क (विद्यार्थी संख्या, अनुदान, पूर्वाधार) लिइयो। तथ्याङ्क विश्लेषण SPSS जस्ता उपकरणबाट प्रतिशत, औसत र तालिकात्मक रूपमा गरियो। वैधता र विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्न pilot testing प्रयोग गरियो। सीमाहरू: स्व-प्रतिवेदित तथ्याङ्क र केही प्रश्नमा अपूर्ण प्रतिक्रिया (१४६-१९० सम्म) रहेको छ।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा (Research Design)

यो अध्ययन खोटाङ जिल्ला दिक्तेल रुपाकोट मझुवागढी नगरपालिका वडा नं. २ स्थित दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थीको उपस्थिति कम हुनु भन्ने विषयलाई लिएर अनुसन्धान अगाडि बढे तापनि उक्त विषयलाई पूर्णता दिन यस अनुसन्धानलाई वर्णनात्मक, अवलोकनात्मक तथा परिमाणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिने छ। किनकि यस अनुसन्धानमा कतिपय तथ्याङ्कहरूलाई जस्ताको त्यस्तै उल्लेख गर्नुपर्दछ। त्यसै गरी यस अनुसन्धानमा केही स्वतन्त्र र आश्रित चरहरूले समूदायको शैक्षिक, आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक एवं भौगोलिक तत्त्व वा अवस्थामा निर्भर रहन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ। त्यसैले यस दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा पनि यी आश्रित चरहरूलाई स्वतन्त्र चरहरूले प्रभाव पारेको हुन्छ र यस अध्ययनका क्रममा यी र यस्ता चरहरूका बारेमा बढो होसियार पूर्वक अध्ययनका साधनहरूको निर्माण गरी अध्ययन कार्यमा संलग्न हुनु आवश्यक छ।

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू (Data Sources)

यस अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतलाई प्रयोग गरिने छ। अन्तर्वार्ता सूची (प्रश्नावली), अवलोकन फारम तथा क्षेत्र नोटबाट सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइने छ भने दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसको हाजिरी अभिलेख, नयाँ कदम, जर्नल,

बुलेटिन, पत्रपत्रिका, स्मारिका एवं तत् सम्बन्धी online दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.४ अध्ययनको जनसंख्या (Study Population)

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसका ८०१ विद्यार्थी मध्ये विभिन्न जनजाति, दलित, क्षेत्री, ब्राह्मण गरी जम्मा १९० जना लगभग २४ प्रतिशत विद्यार्थी तथा अभिभावकको परिधी भित्र रही स्तरीय नमूना छनोट प्रक्रियाद्वारा छनोट गरी अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गरिएको छ ।

३.५ नमूना छनोट प्रक्रिया (Sampling Procedure)

यो अध्ययन खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसका सम्पूर्ण विद्यार्थीको प्रतिनिधित्व हुनेगरी कम्तीमा २४ प्रतिशत विद्यार्थीलाई प्रत्येक जातजातिको सहभागितालाई समावेश बनाई उद्देश्य मूलक नमूना छनोट प्रक्रियाबाट गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू (Tools of data collection)

यस अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न विभिन्न किसिमका तथ्याङ्क संकलनका साधनको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक र द्वितीय स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि निम्न अनुसारका साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

३.६.१ अन्तर्वार्ता सूची (Interview List)

यस अनुसन्धान कार्यका लागि तथ्याङ्क संकलन गर्न प्रश्नावलीको प्रयोग गरिएको छ । जस अन्तर्गत पारिवारिक विवरण, शैक्षिक विवरण, धार्मिक, राजनैतिक, भौगोलिक, जातीय विवरण समेतको जानकारी प्राप्त गर्न विद्यार्थी, अभिभावक तथा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको अन्तर्वार्ताका माध्यमबाट समेत तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.६.२ अवलोकन फारम /फिल्ड नोट (Observation Form/Field Note)

यस अनुसन्धान कार्यका लागि थप आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरू अवलोकन फारम तथा फिल्ड नोटको माध्यमबाट पनि संकलन गरिएको छ । साथै विद्यार्थी तथा अभिभावकको पारिवारिक स्थिति, शैक्षिक तथा वातावरणीय अवस्था लगायतका अन्य सूचकहरूलाई समेत आधार मानी अवलोकन फारम तथा फिल्ड नोटको माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.६.३ अभिलेख विश्लेषण (Record Analysis)

यस दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसद्वारा प्रकाशित वा अभिलेखित सूचनाका स्रोतहरूबाट प्राप्त जानकारीलाई समेत यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।

३.७ तथ्याङ्क संकलनका साधनको विश्वसनीयता एवं वैधता (Validity and reliability of data collection tools)

यस अध्ययन एवं अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने तथ्याङ्क संकलनका साधनहरूलाई वैधता प्राप्त गराउन सर्वप्रथम त अनुसन्धान कर्ताहरूको तर्फबाट त्यसका कमीकमजोरीहरू हटाउने प्रयास गरिएको

छ । त्यसका अलावा अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिबाट परीक्षण गराई नमुनाको रूपमा दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसका विद्यार्थीहरूमा परीक्षण गरी अनुसन्धानका साधनमा रहेका कमीकमजोरीहरूलाई न्यूनीकरण गरी विश्वसनीय एवं वैध बनाउन सक्दो प्रयास गरिएको छ ।

३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया र व्याख्या (Data analysis procedure and description)

यस अनुसन्धानबाट प्राप्त भएका परिमाणात्मक तथा गुणात्मक तथ्यहरूलाई जस्ताको तस्तै ऐनाभैँ उतार्न विभिन्न स्तम्भ चित्र, तालिका, पाइचार्ट तथा व्याख्या विश्लेषणको माध्यमबाट अनुसन्धानलाई मूर्त रूप दिन तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

अध्याय : चार (Chapter : Four)

४. तथ्याङ्कको विश्लेषण

यस दित्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थीको उपस्थिति कम हुनुको कारणको पहिचान सम्बन्धी अध्ययनलाई नमूना सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा तपसिल अनुसारको तथ्याङ्क प्राप्त भएको विवरणलाई तालिका, व्याख्या विश्लेषण तथा चित्रात्मक तवरबाट विश्लेषण गरिएको छ । यो अनुसन्धान परिमाणात्मक ढाँचामा आधारित छ र नमूना १९० विद्यार्थी (कुल ८०१ मध्ये लगभग २३.७%) बाट संकलित डाटालाई विभिन्न सैद्धान्तिक ढाँचासँग जोडेर विश्लेषण गरिएको छ । मुख्य सैद्धान्तिक आधारहरू निम्न छन् :

१. Bean र Metzner को Student Attrition Model (१९८५): गैर-परम्परागत विद्यार्थी (ग्रामीण, कम आय, काम/घरायसी दायित्व भएको) मा बाह्य पर्यावरणीय कारक (परिवार, आर्थिक दबाव, यातायात, जागिर) ले उपस्थिति घटाउने र ड्रपआउट बढाउने ।

२. Tinto को Student Integration Theory (१९९३): शैक्षिक एकीकरण (शिक्षण प्रभावकारीता, कक्षा रोचकता) र सामाजिक एकीकरण (नियम, अतिरिक्त क्रियाकलाप, भौतिक संरचना) ले विद्यार्थीलाई क्याम्पससँग जोड्ने र उपस्थिति बढाउने ।

३. Maslow को Hierarchy of Needs: आधारभूत आवश्यकता (आर्थिक, घरायसी, यातायात) पूरा नभई उच्च शिक्षा (self-actualization) मा ध्यान दिन नसकिने ।

४. UGC को Quality Assurance and Accreditation (QAA) Framework: पूर्वाधार, शिक्षण सिकाइ, नियम पालन र छात्र सहयोगले गुणस्तर कायम गर्ने ।

क्याम्पसको आधिकारिक वार्षिक प्रतिवेदन (२०७९/८० र २०८०/८१) अनुसार कुल विद्यार्थी संख्या घट्दो छ (८९३ → ७६२ → ६६८ → ८०१) र कक्षा कोठा मात्र २३ वटा (८९ कोठामध्ये) अपर्याप्त छन् । UGC बाट QAA प्रत्यायन (२०८०/९/१९ मिति, २०२४ जनवरी ४) प्राप्त भएको यस क्याम्पसले NEHEP, Performance Grant र Equity Grant प्राप्त गरिरहेको छ तर उपस्थिति समस्या कायम छ । तल प्रत्येक तालिकाको सैद्धान्तिक विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १

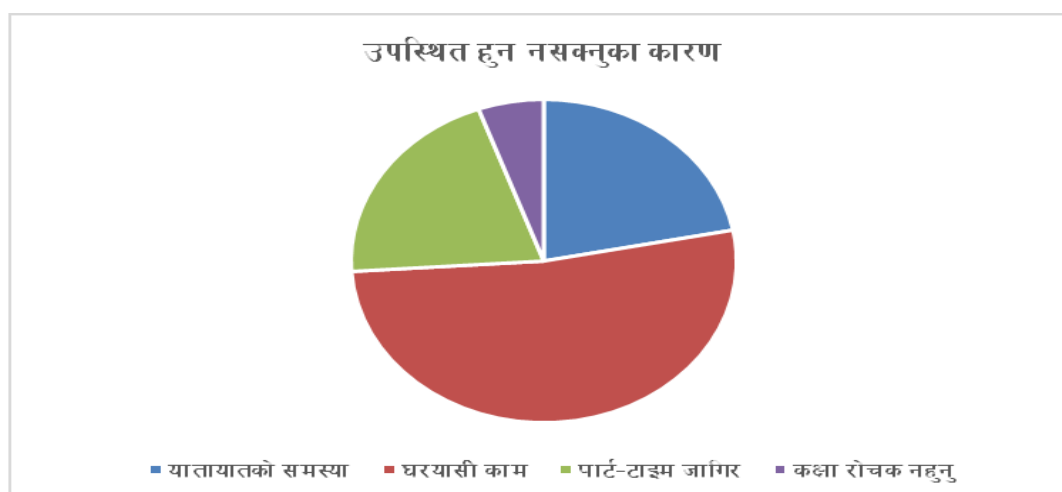
नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुका कारणको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
यातायातको समस्या	३२	२१.९१
घरायसी काम	७६	५२.०८
पार्ट-टाइम जागिर	३०	२०.५४
कक्षा रोचक नहुनु	८	५.४७
जम्मा	१४६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र १

नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुका कारणको विश्लेषण

यस तालिकामा घरायसी काम सबैभन्दा ठूलो कारण (७६ जना, ५२.०८%) हो जसले ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थी (महिलाहरू बढी) लाई प्रभावित गरेको देखिन्छ। यातायात (३२, २१.९१%) र पार्ट-टाइम जागिर (३०, २०.५४%) ले आर्थिक दबाव देखाउँछ। कक्षा रोचक नहुनु न्यून (५.४७%)। UGC ले गुणस्तर सुधारमा जोड दिए पनि घरायसी काम मुख्य समस्या रहनुले स्थानीय सन्दर्भ (खोटाङको ग्रामीणता) लाई संकेत गर्दछ।

तालिका २

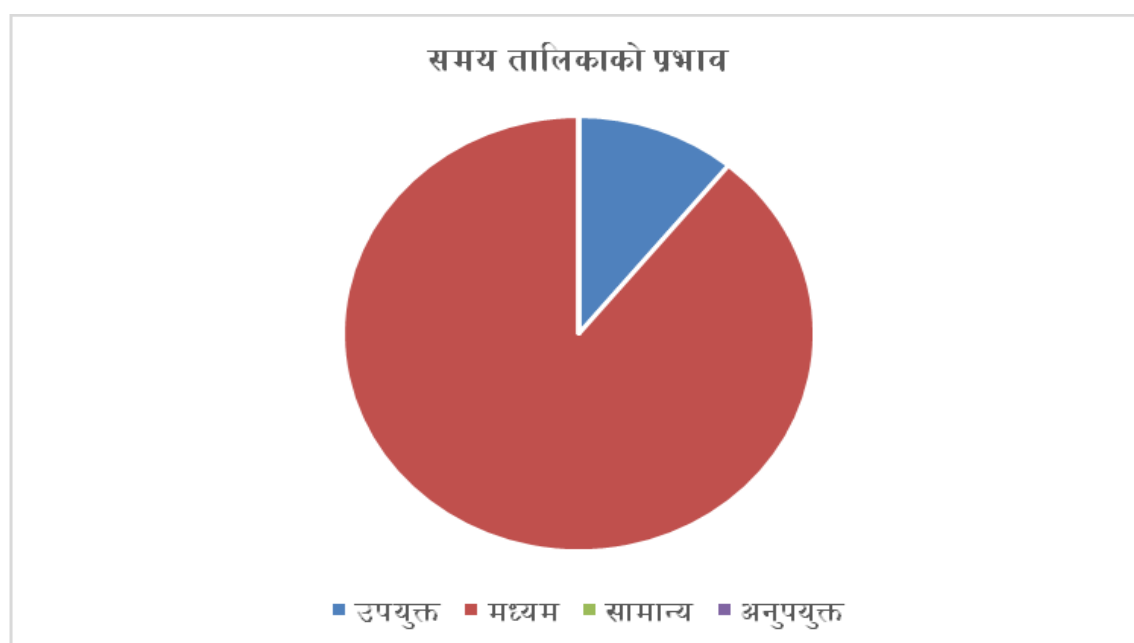
नियमित कक्षामा उपस्थितिमा समय तालिकाको कारणको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
उपयुक्त	१६	१०.९५
मध्यम	१३०	८९.०४
सामान्य	०	००
अनुपयुक्त	०	००
जम्मा	१४६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र २

नियमित कक्षामा उपस्थितिमा समय तालिकाको कारणको विश्लेषण

माथिको तालिकामा ९०% भन्दा बढी (१३०, ८९.०४%) ले “मध्यम” भनेका छन् । Tinto को सिद्धान्त अनुसार समय तालिका शैक्षिक एकीकरणको मुख्य भाग हो । मर्निङ/डे सिफ्ट र वार्षिक प्रणालीले काम/घरायसी दायित्व भएको विद्यार्थीलाई असुविधा दिएको देखिन्छ । Bean–Metzner मोडेलले यस्तो “environmental pull” लाई उपस्थिति घटाउने कारक ठान्छ । क्याम्पसले सेमेस्टर प्रणाली विस्तार वा फ्लेक्सिबल तालिका (ब्लेन्डेड लर्निङ) लागू गरेमा उपस्थिति बढ्न सक्छ, जुन UGC को NEHEP डिजिटलाइजेसन ग्रान्टसँग जोड्न सकिन्छ ।

तालिका ३

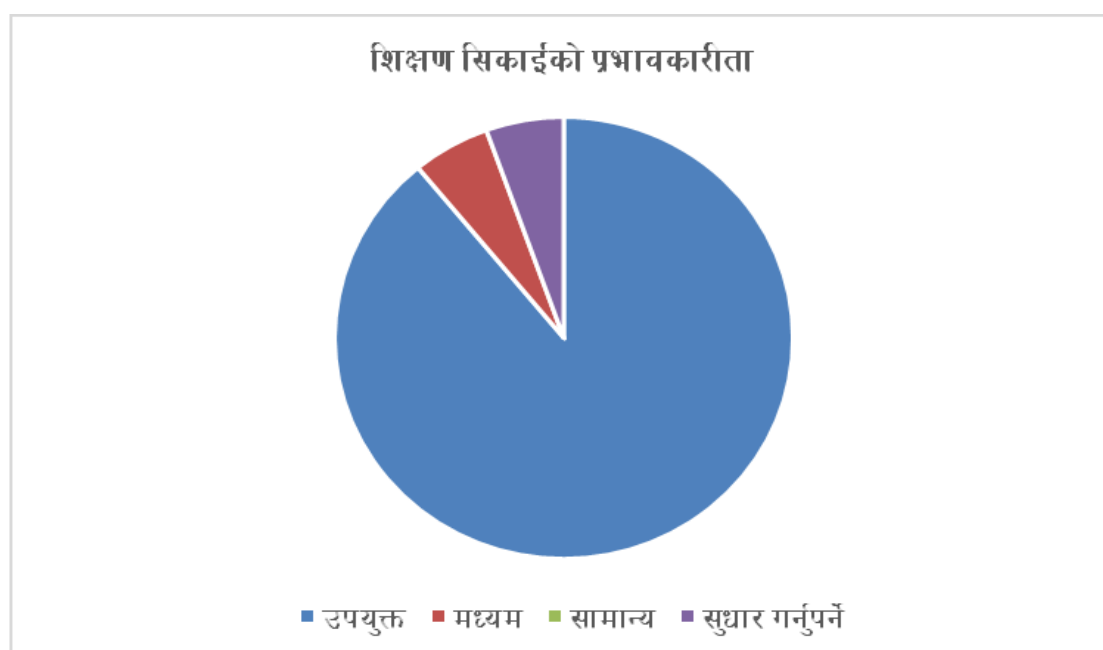
नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुमा शिक्षण सिकाइको प्रभावकारीताको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
उपयुक्त,	१३०	८९.०४
मध्यम	८	५.४७
सामान्य	००	००
सुधार गर्नुपर्ने	८	५.४७
जम्मा	१४६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ३

नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुमा शिक्षण सिकाइको प्रभावकारीताको विश्लेषण

यस तालिकामा ८९.०४% (१३०) ले “उपयुक्त” भनेका छन् तर ५.४७% ले “सुधार गर्नुपर्ने” । Tinto को शैक्षिक एकीकरण सिद्धान्तअनुसार प्रभावकारी शिक्षणले विद्यार्थीलाई क्याम्पससँग जोड्छ । क्याम्पस प्रतिवेदनमा प्रोजेक्टर, स्मार्ट बोर्ड र ब्लेन्डेड शिक्षण उल्लेख छ, तर व्यावहारिक कार्य र प्रोजेक्ट कम छ । UGC QAA ले “शिक्षण विधि र विद्यार्थी सहभागिता” लाई मुख्य मापदण्ड बनाएको छ । सुधारका लागि शिक्षक तालिम र प्रविधि विस्तार आवश्यक छ जसले Maslow को उच्च स्तरको आवश्यकता (cognitive growth) पूरा गर्न मद्दत गर्छ ।

तालिका ४

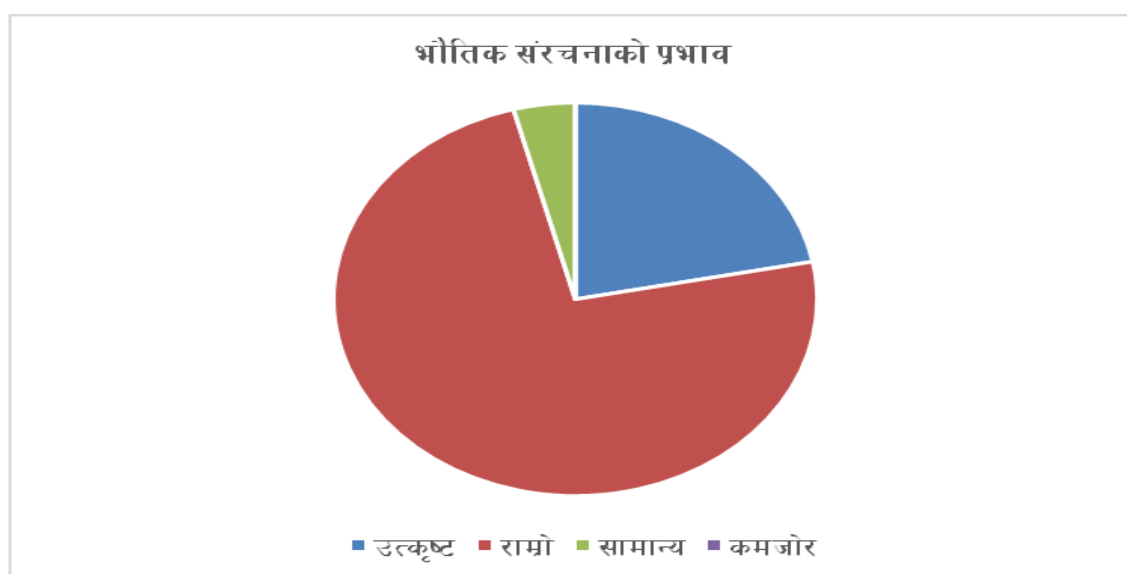
नियमित कक्षामा उपस्थितिमा भौतिक संरचनाको प्रभावको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
उत्कृष्ट	३२	२९.९९
राम्रो	१०८	७३.९७
सामान्य	६	४.९०
कमजोर	०	००
जम्मा	१४६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ४

नियमित कक्षामा उपस्थितिमा भौतिक संरचनाको प्रभावको विश्लेषण

माथिको तालिकाबाट ७३.९७% (१०८) ले “राम्रो” र २९.९९% ले “उत्कृष्ट” भनेका छन् तर क्याम्पस प्रतिवेदन अनुसार कक्षा कोठा मात्र २३ वटा (अपर्याप्त र सिकाइ-अनुकूल नभएको) । Tinto को सामाजिक एकीकरण सिद्धान्तअनुसार राम्रो पूर्वाधारले “Institutional commitment” बढाउँछ । UGC QAA मा “भौतिक पूर्वाधार र स्रोत” मुख्य सूचक हो र क्याम्पसले UGC Matching Grant बाट दुई तले भवन निर्माण गरिरहेको छ । तर अपर्याप्त कोठाले Bean-Metzner को “environmental barrier” सिर्जना गर्छ । सुधार भएमा उपस्थिति ३६% बाट उल्लेखनीय बढ्न सक्छ ।

तालिका ५

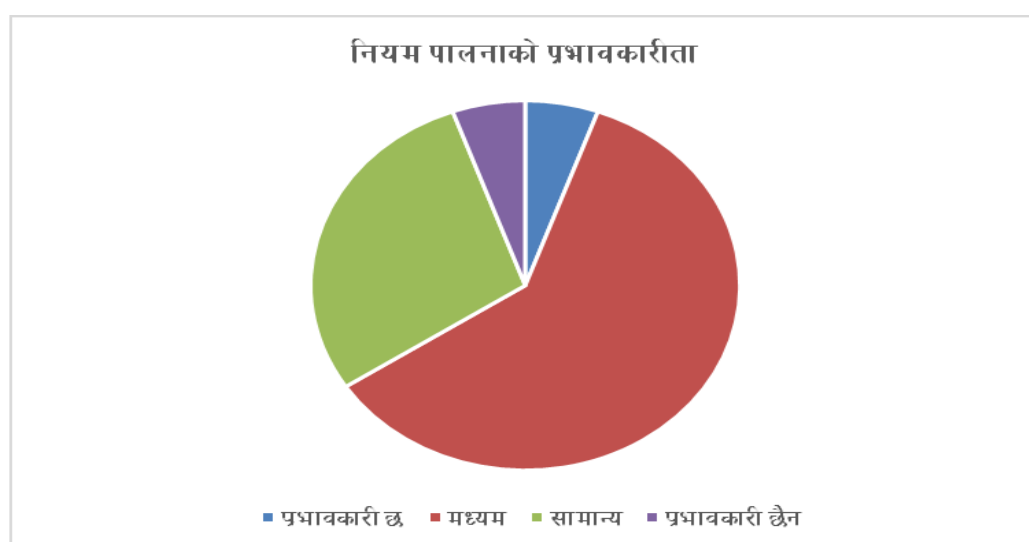
नियमित कक्षामा उपस्थित नहुनुमा नियम पालनाको प्रभावकारिताको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
प्रभावकारी छ	८	५.४७
मध्यम	८८	६०.२७
सामान्य	४२	२८.७६
प्रभावकारी छैन	८	५.४७
जम्मा	१४६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ५

नियमित कक्षामा उपस्थित नहुनुमा नियम पालनाको प्रभावकारिताको विश्लेषण

मथिको तालिकाबाट ६०.२७% “मध्यम” र २८.७६% “सामान्य” । Tinto को सिद्धान्तअनुसार स्पष्ट नियम र enforcement ले सामाजिक एकीकरण बढाउँछ । प्रभावकारिता कम हुनुले कडा नियमको आवश्यकता देखाउँछ (तालिका १० मा ५१.५७% ले कडा नियम सुझाएका छन्) । UGC QAA ले “छात्र अनुशासन नीति” लाई जोड दिन्छ । नियम कमजोर हुँदा Bean–Metzner को “institutional fit” घट्छ र ड्रपआउट बढ्छ ।

तालिका ६

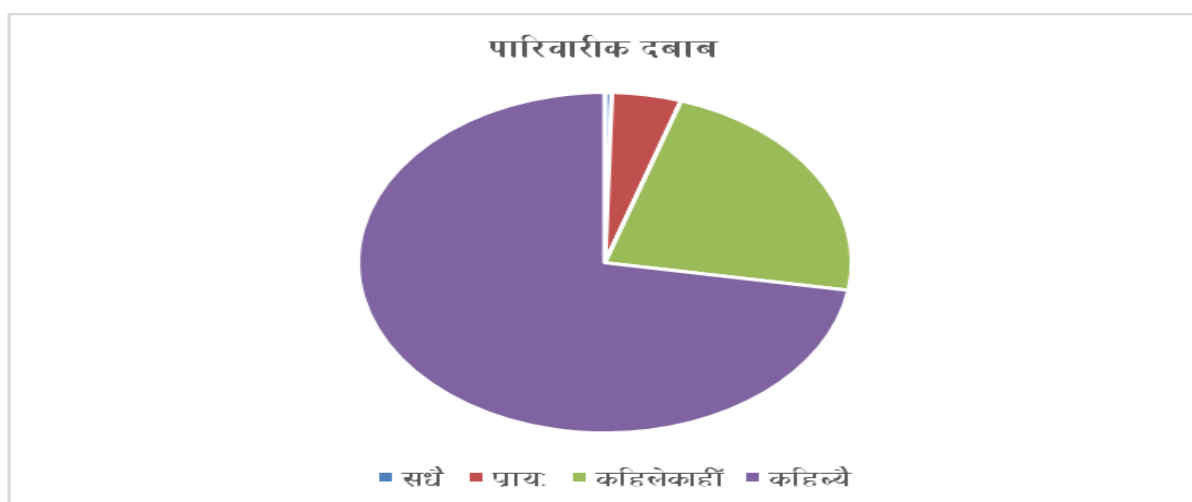
नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुमा पारिवारिक दबावको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
सधै	१	०.४५
प्रायः	१०	४.५०
कहिलेकाहीँ	५०	२२.५२
कहिल्यै	१६०	७२.०७
जम्मा	२२२	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ६

नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुमा पारिवारिक दबावको विश्लेषण

यस तालिकामा ७२.०७% (१६०) ले “कहिल्यै” नहुने भनेका छन् । यो सकारात्मक छ तर घरायसी कामसँग जोडेर हेर्नुपर्छ । Maslow को आधारभूत आवश्यकता सिद्धान्तअनुसार परिवारले दबाव नदिए पनि आर्थिक/घरेलु जिम्मेवारी (घरायसी काम) ले प्रभाव पार्छ । Bean–Metzner मोडेलले परिवारलाई मुख्य environmental factor ठान्छ ।

तालिका ७

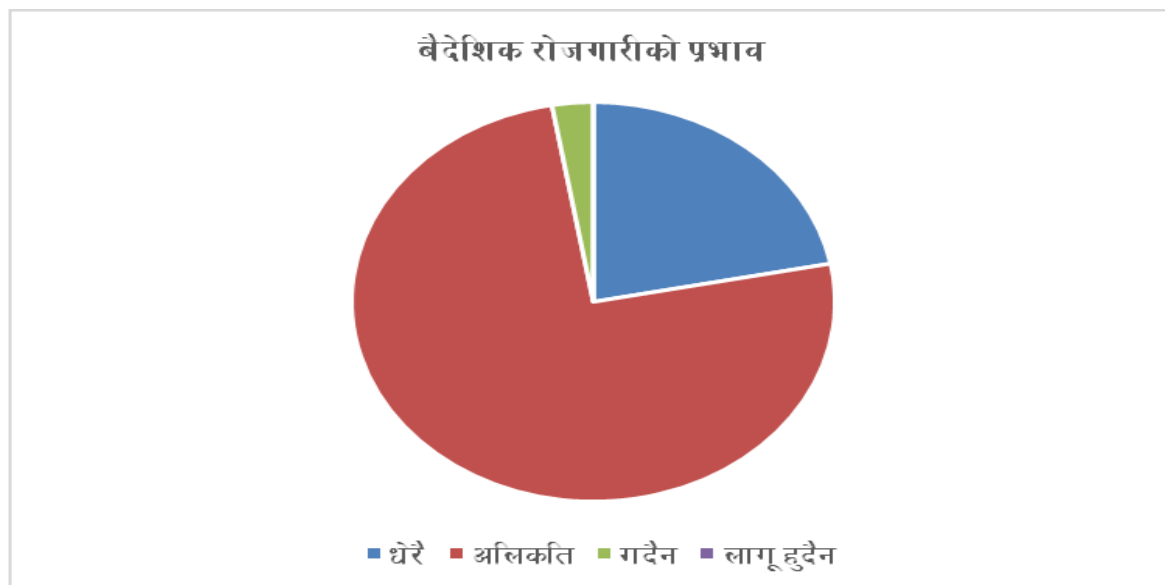
नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुमा वैदेशिक रोजगारीको प्रभावको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
धेरै	३२	२१.९१
अलिकति	११०	७५.३४
गदैन	४	२.७३
लागू हुदैन	००	००
जम्मा	१४६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ७

नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुमा वैदेशिक रोजगारीको प्रभावको विश्लेषण

यस तालिकाबाट ७५.३४% ले “अलिकति” प्रभाव भनेका छन् । खोटाङको वैदेशिक रोजगारी प्रवृत्तिले Bean–Metzner मोडेलको “work commitment” लाई प्रतिबिम्बित गर्छ । क्याम्पस प्रतिवेदनमा ड्रपआउट र घट्दो भर्ना उल्लेख छ । UGC ले Equity Grant मार्फत यस्ता विद्यार्थीका लागि विशेष सहयोग (छात्रवृत्ति) दिन सक्छ ।

तालिका ८

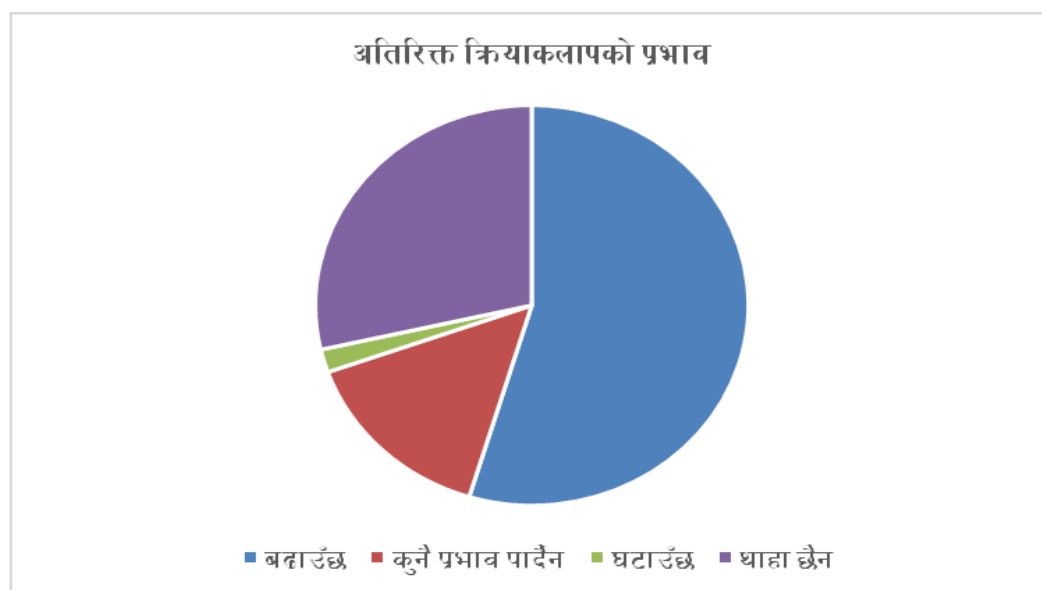
नियमित कक्षामा उपस्थित नहुनुमा अतिरिक्त क्रियाकलापको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
बढाउँछ	८८	५४.६५
कुनै प्रभाव पार्दैन	२४	१४.९०
घटाउँछ	३	१.८६
थाहा छैन	४६	२८.५७
जम्मा	१६१	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ८

नियमित कक्षामा उपस्थित नहुनुमा अतिरिक्त क्रियाकलापको विश्लेषण

माथिको तालिकामा ५४.६५% (८८) ले “बढाउँछ” भनेका छन् । Tinto को सामाजिक एकीकरण सिद्धान्तअनुसार अतिरिक्त क्रियाकलाप (क्लब, खेलकुद) ले “social integration” बढाउँछ र उपस्थिति सुधार्छ । क्याम्पसले UGC Performance Grant प्रयोग गरी यस्ता क्रियाकलाप विस्तार गर्नुपर्छ ।

तालिका ९

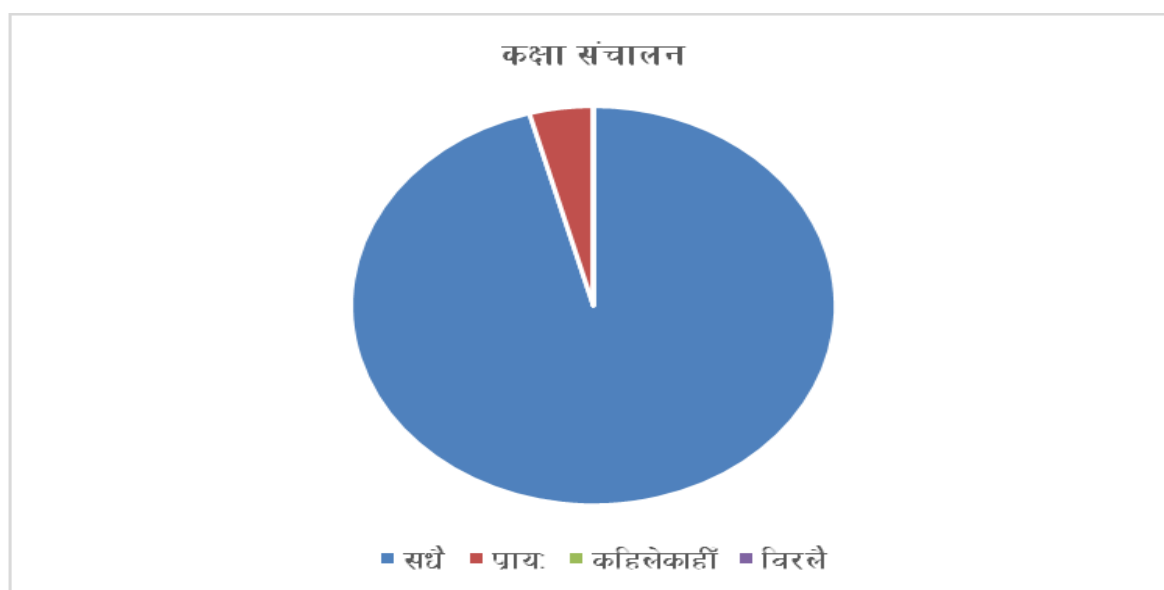
नियमित कक्षा संचालन सम्बन्धी विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
सधै	१५०	९४.९३
प्रायः	८	५.०६
कहिलेकाहीँ	००	००
विरलै	००	००
जम्मा	१५८	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ९

नियमित कक्षा संचालन सम्बन्धी विश्लेषण

यस तालिकामा ९४.९३% ले “सधै” भनेका छन् । यो सकारात्मक छ र Tinto को शैक्षिक एकीकरणलाई बलियो बनाउँछ ।

तालिका १०

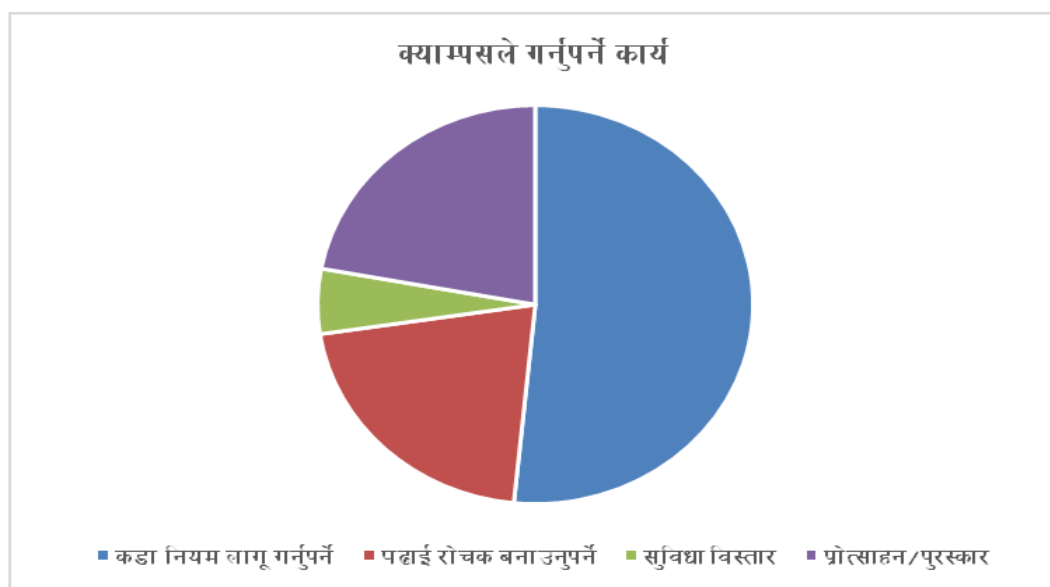
नियमित कक्षामा उपस्थित बढाउन क्याम्पसले गर्नुपर्ने कार्यको विश्लेषण

कारण	सङ्ख्या	प्रतिशत
कडा नियम लागू गर्नुपर्ने	९८	५१.५७
पढाइ रोचक बनाउनुपर्ने	४०	२१.०५
सुविधा विस्तार	१०	५.२६
प्रोत्साहन/पुरस्कार	४२	२२.१०
जम्मा	१९०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र १०

नियमित कक्षामा उपस्थित बढाउन क्याम्पसले गर्नुपर्ने कार्यको विश्लेषण

यस तालिकाबाट कडा नियम (५१.५७%), प्रोत्साहन/पुरस्कार (२२.१०%), पढाइ रोचक बनाउने (२१.०५%) मुख्य सुझाव । Tinto र Bean-Metzner दुवै सिद्धान्तले institutional support (नियम + प्रोत्साहन) लाई जोड दिन्छन् । UGC QAA र NEHEP सँग जोडेर कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।

तालिका ११

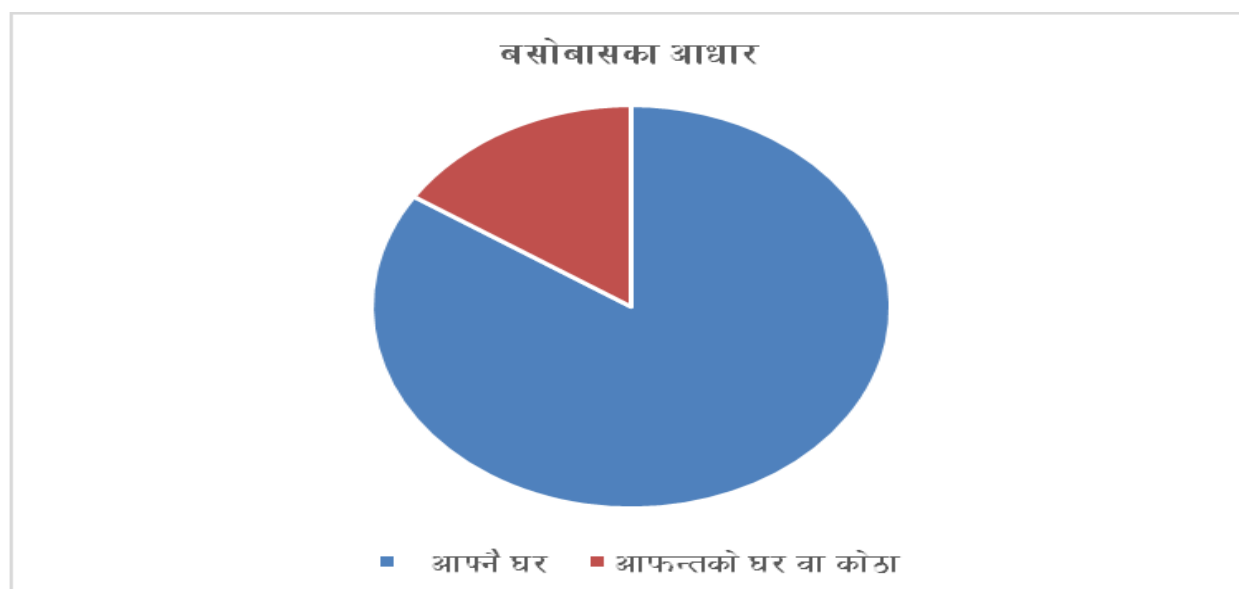
विद्यार्थीको बसोवासका आधारमा विश्लेषण

आधार	सङ्ख्या	प्रतिशत
आफ्नै घर	१६०	८४.२१
आफन्तको घर वा कोठा	३०	१५.७९
जम्मा	१९०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र ११

विद्यार्थीको बसोवासका आधारमा विश्लेषण

मथिको तालिकामा ८४.२१% आफ्नै घरबाट । यातायात समस्या (तालिका १) संग जोडिएको छ । Bean-Metzner मोडेलको environmental barrier स्पष्ट छ । होस्टेल सुधार (क्याम्पसमा १६ कोठा मर्मत आवश्यक) ले उपस्थिति बढाउँछ ।

तालिका १२

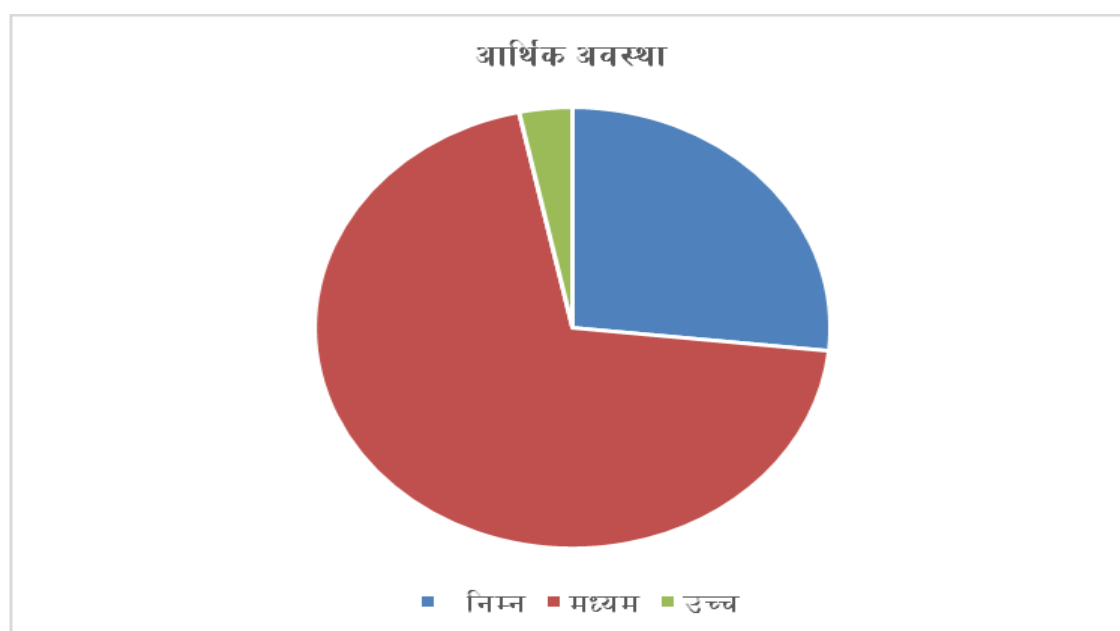
विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कण अनुसार आर्थिक विश्लेषण

आर्थिक अवस्था	सङ्ख्या	प्रतिशत
निम्न	८०	४२.११
मध्यम	१०५	५५.२६
उच्च	५	२.६३
जम्मा	१९०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण २०८२

चित्र १२

विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कण अनुसार आर्थिक विश्लेषण

यस तालिकामा निम्न (४२.११%) र मध्यम (५५.२६%) आर्थिक अवस्था । Maslow को आधारभूत आवश्यकता र Bean–Metzner को “financial difficulty” ले उपस्थिति घटाउने स्पष्ट कारण हो । UGC Equity Grant र छात्रवृत्ति विस्तार आवश्यक ।

यो सैद्धान्तिक विश्लेषणले देखाउँछ कि बाह्य पर्यावरणीय कारक (Bean–Metzner) र एकीकरण अभाव (Tinto) मुख्य समस्या हुन् । UGC QAA प्राप्त क्याम्पसले पनि पूर्वाधार र नियम सुधार गरेमा उपस्थिति ३६% बाट उल्लेखनीय वृद्धि सम्भव छ ।

अध्याय -पाँच (Chapter Five)

५.सारांश निष्कर्ष तथा सुझाव

५.१ सारांश

अध्ययनबाट घरायसी काम, यातायात र जागिर मुख्य कारण हुन् । समय तालिका र शिक्षण सिकाइ राम्रो छ तर नियम पालन र पूर्वाधार सुधार आवश्यक । क्याम्पसको QAA प्रत्यायन र घट्दो विद्यार्थी संख्या (UGC/क्याम्पस प्रतिवेदन) ले गुणस्तर सुधारको अवसर देखाउँछ । उपस्थिति ३६% बाट बढाउन कडा नियम र रोचक पढाइ आवश्यक छ ।

५.२ निष्कर्ष

दित्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा उपस्थिति न्यून हुनुको मुख्य कारण आर्थिक/घरायसी दबाव हो जसले UGC प्रत्यायन प्राप्त क्याम्पसको सम्भावना सीमित पारिरहेको छ । भौतिक संरचना राम्रो भए पनि कक्षा कोठा अभाव र नियम कमजोरले समस्या बढाएको छ । कुल ८०१ मध्ये ३६% उपस्थितिले ड्रपआउट र भर्ना घटाउने खतरा देखाउँछ ।

५.३ सुझाव

१. कडा उपस्थिति नियम लागू गर्नु (५१.५७% सुझाव अनुरूप) र अनुपस्थितिमा जरिवाना/काउन्सिलिङ ।
 २. पढाइ रोचक बनाउन प्रोजेक्टर, फिल्ड ट्रिप र ब्लेन्डेड शिक्षण विस्तार (UGC NEHEP ग्रान्ट प्रयोग) ।
 ३. यातायात सुविधा (बस/होस्टेल मर्मत तथा निर्माण) र छात्रवृत्ति बढाउनु (निम्न आर्थिक ४२%) ।
 ४. अतिरिक्त क्रियाकलाप बढाएर प्रोत्साहन/पुरस्कार दिनु ।
 ५. UGC सँग समन्वय गरी पूर्वाधार (कक्षा कोठा, पुस्तकालय) सुधार र ड्रपआउट न्यूनीकरण नीति बनाउनु ।
 ६. स्थानीय सरकारसँग सहकार्य गरी वैदेशिक रोजगारी प्रभावित विद्यार्थीका लागि विशेष कार्यक्रम ।
- यो अनुसन्धानले क्याम्पसलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न र UGC को QAA मापदण्ड कायम राख्न मद्दत पुर्याउने विश्वास छ । थप अध्ययनका लागि वार्षिक ट्रेसर स्टडी सिफारिस गरिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Bean, J.P. & Metzner, B.S. (1985), A Conceptual Model of Nontraditional Undergraduate Student Attrition. *Review of Educational Research*, 55(4), 485-540.
- Bhattarai, N.K. (2020), Factors Affecting School Attendance and Implications for Student Achievement by Gender in Nepal.
- Dhakal, G.S. (2025), Reason for Decreasing Trend of Students' Number in Tribhuvan University. *Adhyayan Journal*.
- Khanal, S.P. (2019), Irregular Attendance of University Students at Class and Its Relation to Their Academic Achievement. *Tribhuvan University Journal*.
- Singh, D.B. (2022), Irregularity of MBS Second Semester Students of Tribhuvan University Causes and Effects. *Saraswati Campus Research Publication*.
- Subedi, A.P.& Dhakal, B.P.(2025), Barriers to Regular Student Attendance in Sociology Programs at Mid–West University, Nepal *MISRO Journal*.
- Tinto, V. (1993), *Leaving College Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition* 2nd ed. University of Chicago Press.
- Diktel Multiple Campus वार्षिक प्रतिवेदन २०७९/८० र २०८०/८१ ।
- Diktel Multiple Campus भर्ना अभिलेख २०८२ ।
- Diktel Multiple Campus विद्यार्थी हाजिरि अभिलेख २०८२ ।
- UGC Nepal Annual Report २०८०/८१ र EMIS ।

कार्यतालिका

क्र. सं.	कार्य विवरण	समय (दिनमा)	लागत रकम	कैफियत
१.	शीर्षक छनोट तथा उद्देश्य निर्धारण	१	३,०००	
२.	प्रश्नावली निर्माण	१	२,०००	
३.	सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन तथा अभिलेखीकरण	५	७,०००	
४.	तथ्याङ्कको सङ्कलन	५	८,०००	
५.	तथ्याङ्कको तालिकीकरण	२	४,०००	
६.	तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण	२	४,०००	
७.	प्रतिवेदन खेस्रा तयारी	३	१०,०००	
८.	प्रतिवेदन टाइपिङ	३	१०,०००	
९.	प्रतिवेदन छपाइ	३० थान	१५,०००	
	जम्मा		६३,०००	

तयार पार्ने
लिला बहादुर खत्री
उप-प्राध्यापक

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पसमा नियमित कक्षामा विद्यार्थी उपस्थिति न्यून हुनुको कारण सम्बन्धी अध्ययनका लागि प्रश्नावली

उत्तरदाताको विवरण (Demographic Information)

यो अध्ययनमा गोपनीयता कायम गरिने छ । कृपया निम्न विवरण भर्नुहोस् ।

१. नाम (वैकल्पिक):

२. लिंग:

☐ पुरुष

☐ महिला

☐ अन्य

३. उमेर:

☐ १८ वर्षभन्दा कम

☐ १८-२० वर्ष

☐ २१-२३ वर्ष

☐ २४ वर्षभन्दा माथि

४. संकाय/कार्यक्रम:

☐ स्नातक तह (B.A./B.Ed./BBS)

☐ स्नातकोत्तर तह (M.A./M.Ed.)

☐ अन्य (उल्लेख गर्नुहोस्):

५. अध्ययन वर्ष/सेमेस्टर:

☐ पहिलो वर्ष/सेमेस्टर

☐ दोस्रो वर्ष/सेमेस्टर

☐ तेस्रो वर्ष/सेमेस्टर

☐ चौथो वर्ष/सेमेस्टर

☐ माथि

६. बसोबासको स्थान:

☐ क्याम्पस नजिक (दिक्तेल क्षेत्रभित्र)

☐ टाढा (गाउँ/अन्य जिल्लाबाट)

☐ होस्टेल/डेरामा

७. पारिवारिक आर्थिक अवस्था:

☐ निम्न

☐ मध्यम

☐ माथिल्लो

८. नियमित कक्षामा तपाईंको औसत उपस्थिति प्रतिशत कति छ ?

☐ ८०% भन्दा माथि

☐ ६०-८०%

☐ ४०-६०%

☐ ४०% भन्दा कम

बहु विकल्पीय प्रश्नहरू (Multiple Choice Questions)

कृपया प्रत्येक प्रश्नमा सबैभन्दा उपयुक्त विकल्प छान्नुहोस् । (एउटा मात्र विकल्प छान्नुहोस् वा निर्दिष्ट भए अनुसार।)

१. नियमित कक्षामा उपस्थित हुन नसक्नुको मुख्य कारण के हो ?

- क) यातायात/दूरीको समस्या
- ख) पारिवारिक/घरेलु काम
- ग) पार्ट-टाइम जागिर/काम
- घ) कक्षा रोचक नलाग्नु

२. कक्षाको समय तालिका कत्तिको सुविधाजनक छ ?

- क) धेरै सुविधाजनक
- ख) सामान्य
- ग) असुविधाजनक
- घ) धेरै असुविधाजनक

३. शिक्षकको पढाउने शैलीले उपस्थितिमा कस्तो प्रभाव पार्छ ?

- क) सकारात्मक (उपस्थिति बढाउँछ)
- ख) कुनै प्रभाव नपार्ने
- ग) नकारात्मक (उपस्थिति घटाउँछ)
- घ) कहिलेकाहीँ मात्र प्रभाव

४. क्याम्पसको भौतिक सुविधा (लाइब्रेरी, ल्याब, कक्षा कोठा) कत्तिको राम्रो छ ?

- क) उत्कृष्ट
- ख) राम्रो
- ग) सामान्य
- घ) कमजोर

५. नियमित उपस्थितिका लागि क्याम्पसमा कडा नियम छ कि छैन ?

- क) छ, र प्रभावकारी छ
- ख) छ, तर प्रभावकारी छैन
- ग) छैन
- घ) थाहा छैन

६. कक्षामा अनुपस्थित हुँदा नोट्स/सामग्री सजिलै उपलब्ध हुन्छ कि ?

- क) सधैं उपलब्ध हुन्छ
- ख) कहिलेकाहीँ
- ग) विरलै
- घ) उपलब्ध हुँदैन

७. पारिवारिक दबाव वा आर्थिक कारणले कक्षा छोड्नुपर्छ कि ?

- क) सधैं
- ख) प्रायः

- ग) कहिलेकाहीँ
- घ) कहिल्यै

८. कक्षामा साथीहरूको उपस्थितिले तपाईंको उपस्थितिमा प्रभाव पार्छ कि ?

- क) धेरै पार्छ
- ख) अलिकति
- ग) पाउँदैन
- घ) नकारात्मक प्रभाव

९. मौसम/स्वास्थ्य समस्या कारण उपस्थिति कम हुन्छ कि ?

- क) धेरै
- ख) मध्यम

- ग) कम
घ) हुँदैन
१०. पाठ्यक्रम रोचक र व्यावहारिक लाग्छ कि ?
क) धेरै रोचक
ख) सामान्य
ग) कम रोचक
घ) बोरिङ
११. विदेश पढ्न जाने सोच वा तयारीले कक्षा उपस्थिति प्रभावित गर्छ कि ?
क) धेरै
ख) अलिकति
ग) गर्दैन
घ) लागू हुँदैन
१२. क्याम्पसमा अतिरिक्त क्रियाकलाप (सेमिनार, खेलकुद) ले उपस्थिति बढाउँछ कि ?
क) बढाउँछ
ख) कुनै प्रभाव छैन
ग) घटाउँछ
घ) थाहा छैन
१३. शिक्षकहरू समयमा कक्षा लिन्छन् कि ?
ब) सधैं
क) प्रायः
ख) कहिलेकाहीँ
ग) विरलै
१४. नियमित उपस्थितिले परीक्षामा राम्रो नतिजा दिन्छ भन्ने लाग्छ कि ?
क) पूर्ण रूपमा लाग्छ
ख) अलिकति लाग्छ
ग) लाग्दैन
घ) थाहा छैन
१५. उपस्थिति सुधार्न क्याम्पसले के गर्नुपर्छ? (मुख्य एक छान्नुहोस्)
क) कडा नियम लागू गर्नु
ख) पढाइ रोचक बनाउनु
ग) सुविधा बढाउनु
घ) प्रोत्साहन/पुरस्कार दिनु
१६. समग्रमा, उपस्थिति न्यून हुनुको मुख्य कारण के हो ?
(खुला उत्तर)

धन्यवाद ! तपाईंको उत्तरले यो अध्ययनलाई सहयोग पुग्ने छ ।